

Inhoud

Opmerking over nomenclatuur	9
1. Interpretaties van Iran	11
2. Mythologie en geschiedenis	17
3. Iran en de islam	59
4. Iran en het Westen	94
5. Iran en de Iraniërs	133
Chronologie	137
Illustratieverantwoording	140
Verder lezen	141
Dankwoord	143
Index	144

Opmerking over nomenclatuur

Wie de begrippen Perzië of Perzisch laat vallen tegenover iemand uit het Westen, roept daar waarschijnlijk positieve reacties mee op. Je krijgt bijvoorbeeld associaties met katten, tapijten of, onder het welvarender volksdeel, kaviaar. Heb je het echter over Iran of de Iraniërs, dan valt de reactie waarschijnlijk een stuk negatiever uit. Mensen denken dan al snel aan nucleaire botsing, extremisme en radicale islam. Dat is ironisch omdat een van de beweegredenen achter de beslissing van de Iraanse regering in 1934 om het internationale gebruik voor de inheemse aanduidingen van ‘Iran’ en ‘Iraniërs’ voor het land en zijn bevolking over te nemen – in tegenstelling tot het conventionele westerse gebruik van Perzië en Perzisch – was om juist een einde te maken aan de neiging om het land te associëren met decadentie en verval. De latere ontwikkelingen zouden haar zwaar teleurgesteld hebben.

Perzië en Perzisch zijn de klassieke Griekse namen voor het rijk van de Achaemenidische dynastie (559-330 v. Chr.), afkomstig uit de provincie Pars in het zuidelijk gedeelte van het Hoogland van Iran (ook wel Iraans of Perzisch Plateau genoemd). Deze benamingen werden vervolgens overgenomen door de Romeinen en later weer door hun Europese afstammelingen. Er bestaat geen inheems equivalent om de inwoners van het hoogland en het achterland te beschrijven. Wel lijkt het erop dat er in het verleden een afleiding van Parsi of Parsig in gebruik is geweest. Zo omschrijft de Achaemenidische koning Darius zijn afkomst in een beroemde inscriptie kernachtig als Achaemenidisch naar geslacht, Perzisch naar stam en Arisch/Iraans naar volk. Algemeen wordt aangenomen dat de oorsprong van het begrip Arisch, evenals het hieraan verwante Eran of Iran, ligt bij een taalgroep die afkomstig is uit Centraal-Azië – volkeren die Iraanse talen spraken – hoewel het volgens sommigen ook vrijgeboren of nobel betekent. Het

heeft in elk geval niets te maken met de negentiende-eeuwse Europese rassenindeling.

Om de zaak nog ingewikkelder te maken wordt de aldaar gesproken taal nog steeds Parsi (oftewel Perzisch) of algemener Farsi genoemd. Dit omdat veel woorden die met een 'p' werden uitgesproken na de Arabisch-islamitische verovering in de zevende eeuw na Christus, en vanwege de afwezigheid van de letter 'p' in het daarbij overgenomen Arabisch alfabet, gewoonweg een 'f' kregen opgeplakt. Om die fout te verhelpen bedachten de Iraniërs vervolgens een 'p', maar tegen die tijd lijkt 'Farsi' al deel te hebben uitgemaakt van de woordschat en dat is sindsdien zo gebleven. Perzisch is een Indo-Europese taal waarvan het basisvocabulary sprekers van Europese talen bekend in de oren zal klinken. Denk bijvoorbeeld aan de woorden voor vader (*pedar*), moeder (*madar*), broer (*baradar*) en meisje/dochter (*dokhtar*). Deze linguïstische nabijheid verklaart ten dele ook de Iraanse culturele affiniteit met Europa.

De termen Perzisch en Iraans zijn niet synoniem, al worden ze buiten Iran tegenwoordig door elkaar gebruikt. Dat is geen ongebruikelijke ontwikkeling. De Iraniërs hebben zelf bijvoorbeeld de neiging om de verkorte term 'Inglisi' (Engels) te gebruiken ter aanduiding van Groot-Brittannië, en velen zijn zich niet bewust van het onderscheid of zelfs van de bijdrage van de samenstellende delen aan de bredere cultuur. Hetzelfde kan gezegd worden van het concept Perzische cultuur, een begrip dat de complexe en gelaagde nalatenschap waar het voor staat enigszins versimpelt, en dat dikwijls ver buiten de grenzen van de moderne staat strekt.

1. Interpretaties van Iran

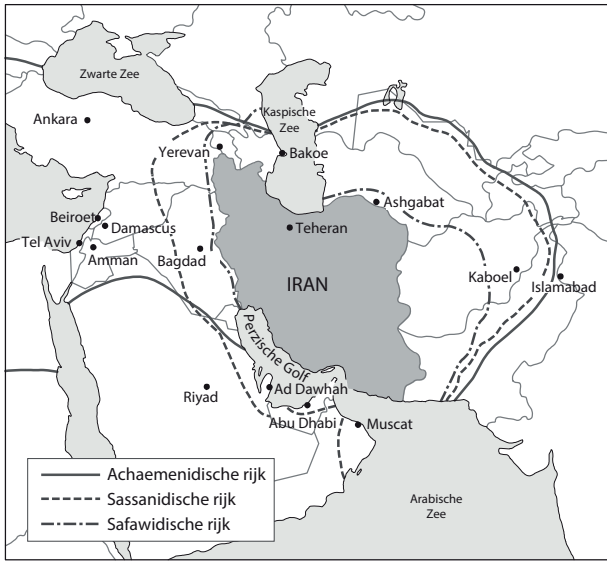
In 2006 verfilmde Warner Brothers de bijzonder gestileerde *graphic novel* 300 van Frank Miller over de Spartaanse verdediging bij Thermopylae. Zoals elke goede verteller was Miller meer geïnteresseerd in de boodschap die hij wilde overbrengen dan in feitelijke nauwkeurigheid, en er was weinig ruimte voor nuance. De hoofdpersonen waren duidelijk neergezet, al was er wel een draai gegeven aan het standaardverhaal van de vrijgeboren Spartanen die op heldhaftige wijze de ‘westerse’ beschaving verdedigen tegen de Perzische horden die vastbesloten zijn hen tot slaaf te maken. Het was in dit geval niet voldoende om de Perzen als dictatoriaal en ‘onvrij’ weer te geven, ze moesten ook monsterlijk zijn. Ze waren niet zozeer ‘onsterfelijk’ als wel ondoed, terwijl Xerxes, de oorspronkelijke oosterse despoot, zozeer ziedde van decadentie dat er bij het publiek geen twijfel over kon bestaan dat hij een echte ‘slechterik’ was.

Hoe onderhoudend de film ook was, hij riep bij Iraniërs in binnen- en buitenland felle reacties op, en de Iraanse regering tekende zelfs formeel protest aan bij de VN. Zulk protest mag westerse toeschouwers dan curieus toeschijnen, bij Iraniërs ligt er een diepe vrees aan ten grondslag dat het Westen hun cultuur, hun beschaving en hun identiteit verkeerd begrijpt en ten onrechte verguist. Die vrees werd nog eens versterkt toen een vooraanstaande Amerikaanse onderhandelaar in de nucleaire besprekingen zich in 2013 tijdens een ondervraging in het Congres liet ontvallen dat zij zich ervan bewust was dat bedrog Iraniërs in het DNA zat.

Deze voorbeelden onderstrepen twee belangrijke factoren die telkens terugkeren bij interpretaties van Iran en de identiteit van de Iraniërs: de centrale plaats van de geschiedenis en de subtiele aard van de verhouding van Iran met het Westen. Een goed begrip van de geschiedenis van Iran is belangrijk

omdat het een context en een referentiekader biedt, maar misschien nog meer omdat het licht werpt op de ervaringen die Iraniërs naar eigen zeggen bewust delen. Wat Iraniërs verkiezen te onthouden is vaak net zo belangrijk als wat ze besluiten te vergeten, en Iraanse regeringen hebben een ongezonde neiging om het verleden in te passen in hun eigen beeld. Het verleden is dan ook een politiek strijdtoneel waarop opeenvolgende regeringen, politieke groeperingen en steeds vaker ook het Iraanse volk zich proberen te positioneren en staande te houden. Het is niet gek dat Iraniërs, gelet op hun onvrede met het heden en hun angst voor de toekomst, erg veel over hun verleden nadenken – en er soms hun toevlucht in zoeken. Wie Iran beter wil begrijpen, moet zich daarom verdiepen in dat verleden en hoe het – bewust of onbewust – doorwerkt in het heden (zie afbeelding 1).

Over de verhouding met het Westen bestaan eveneens veel misvattingen. Onder invloed van de veelal vijandige relatie tussen Iran en de Verenigde Staten – en tot op zekere hoogte hun bondgenoten – bestaat er in bepaalde kringen, in zowel Iran als het Westen, de neiging om die verhouding te zien als een voortzetting van het in 300 uitgebeelde verhaal: vaststaand, constant, met duidelijk afgebakende morele parameters – al moeten de rol van slaaf en vrije man vanuit Iraans gezichtspunt wel omgedraaid worden. Die verhouding met het Westen is om een aantal redenen belangrijk, niet in de laatste plaats omdat de meeste lezers Iran vanuit het Westen zullen benaderen, en dat geldt ook voor veel Iraniërs zelf. Dat is eenvoudig een gevolg van het feit dat de historische en politieke literatuur – voorlopig althans – door het Westen gedomineerd blijft. En misschien wel opmerkelijker omdat het Westen geen belangeloze toeschouwer is. Sinds de oude Grieken zijn klassieke, Europese en ten slotte westerse schrijvers scherpe waarnemers geweest van de ‘Perzen’, zoals zij de Iraniërs zagen – met kennis van zaken en af en toe gerschattend, maar met meer respect dan velen misschien

1. Kaart van Iran met verschuivende grenzen. a. Achaemenidische rijk; b. Sassanidische rijk – Iranshahr; c. Safawidische rijk; d. Huidige Iran.

zullen denken. De Perzen vormen een wezenlijk en uniek onderdeel van de stichtingsmythe van het ‘Westen’, en hun nederlagen bij Marathon en bij Salamis (hoewel niet bij Thermopylae) hebben – volgens sommigen – het voortbestaan van een specifieke westerse beschaving gewaarborgd. En ook al is veel daarvan zeker overdreven, het is nauwelijks mogelijk om de invloed van dit verhaal op het algemene bewustzijn in het Westen te overschatten, hoewel het tegenwoordig zelden expliciet wordt vermeld. Tenslotte lopen atleten over de hele wereld marathons.

Bij hun interpretatie van Iran benaderen westerse schrijvers hun onderwerp dus met de nodige culturele bagage – hun blik is lang niet altijd negatief, maar wel duidelijk gekleurd

door een intensieve culturele, literaire en soms ook politieke verhouding. Vanuit die blik vertegenwoordigen de Perzen in de westerse verbeelding toch de ‘ander’ – weliswaar beschaafd, maar duidelijk anders; een ander wiens lotgevallen op merkwaardige wijze aan de onze verbonden zijn, waardoor Perzië vaak als spiegel wordt voorgehouden aan het Westen. ‘Zij’ zijn alles wat wij verkiezen niet te zijn, ook al weerspiegelen zij waarheden over onszelf die wij liever zouden negeren. Hetzelfde geldt natuurlijk voor de huidige perceptie in Iran van het Westen (traditioneel vereenzelvigd met ‘Rum’ (Rome) en tot voor kort omschreven als Europeanen – letterlijk: Franken (*Farangi*) – en niet als ‘westerlingen’ (*Gharbi*)): een openlijk vijandige houding waarachter een veel genuanceerdere relatie verscholen zit dan Iraniërs zouden willen toegeven. Ondanks hun veel geuite vijandigheid hangen de geestelijk leiders van Iran een Islamitische Republiek aan die net zoveel te danken heeft aan de ideeën van de Europese Verlichting als aan het islamitisch recht. Ook staat de voortdurende veroordeling van het westerse materialisme (in tegenstelling tot de eigen geestelijke zuiverheid waar zij zich op voorstaan) op gespannen voet met het holle materialisme van de hedendaagse Iraanse samenleving, waar de vraag naar cosmetische chirurgie alarmerende proporties aanneemt.

Het bestaan van zulke schrille contrasten hoeft geen verbazing te wekken in een samenleving met zo’n rijk historisch en cultureel erfgoed als Iran. Tot op zekere hoogte kan dit als gezond pluralisme gelden, een uiting van een dynamische beschaving. Het verschil tussen beeld en werkelijkheid is echter vaak zo markant dat dit nader onderzoek en uitleg vergt. Temeer omdat deze tegenstellingen maar al te vaak zelfopgelegd zijn, waarbij de concrete werkelijkheid zelden overeenstemt met de idealistische ambities. Bovendien krijg je dikwijls het gevoel dat Iraniërs doelbewust proberen deze tegenstrijdigheden in stand te houden. Alsof ze vastbesloten zijn elke beschrijving te tartten: om in een collectieve poging

tot zelfbescherming vast te houden aan hetzelfde 'exotische' exceptionalisme waar ze net zo heftig tegen protesteren.

Als de Iraniërs één eigenschap hebben waar westerse waarnemers al sinds de zeventiende eeuw op wijzen, dan is het hun vermeende neiging tot leugenachtigheid. Deels weerspiegelt dit ongetwijfeld de onderdanigheid van hovelingen die beschikken over een poëtische taal. Tegelijk heeft de poëzie van de Perzische taal de zwakkeren ook beschermd tegen machtsmisbruik door de staat. Natuurlijk bestond er ook openlijke leugenachtigheid, zoals in elke samenleving, maar dankzij de dubbelzinnigheid die in Perzische taal besloten zit konden mondige personen – en iedereen die enigszins thuis was in de Perzische literatuur – een verbale acrobatiek beoefenen zonder zich ergens toe te verplichten of te veroordelen. Voor westerse gesprekspartners die gewoon een duidelijk antwoord wilden, moet dit bijzonder frustrerend geweest zijn. Voor Iraniërs die zich staande moesten houden te midden van een machtige staat, beperkte wetgeving en weinig rechten, was het echter een essentieel verdedigingsmechanisme. Het is een mechanisme dat tot op heden bestaat, en dat ingezet wordt door Iraniërs als middel tegen mogelijke inbreuken van hun regering, alsook door opeenvolgende Iraanse regeringen om zich teweer te stellen tegen machtige buitenlandse vijanden. Als Iraniërs klagen dat zij verkeerd begrepen worden, ligt de schuld deels bij henzelf.

Dubbelzinnigheid, kortom, is voor Iraniërs een beproefde methode om de gevaren van politieke willekeur te omzeilen, hoewel het gebruik ervan in het sociale verkeer inmiddels zo wijdverbreid is dat het ook ingezet wordt om autocratie te rechtvaardigen. Voor degenen die liever geen keuze maken, is een daadkrachtige 'leider' die duidelijke taal spreekt altijd aantrekkelijk. Dat gebrek aan duidelijkheid doet zich ook voelen als we een definitie moeten geven van de Iraniërs zelf – de bestaande tegenstellingen weerspiegelen een onwil om te kiezen tussen concurrerende en vaak gepolariseerde

tendensen: neigingen en spanningen die als een rode draad door de Iraanse geschiedenis lopen en ook in de Perzische literatuur terug te vinden zijn. Bijvoorbeeld de spanning tussen 'Iran' en 'Turan', tussen sedentair en nomadisch, staat en samenleving, en recentelijker de invloed van traditie versus moderniteit. Succesvolle Iraanse leiders zijn altijd in staat geweest als een soort leviathan de vele spanningen met elkaar te verzoenen en tussen de wedijverende tegenstellingen te bemiddelen.

Misschien is de sleutel tot een begrip van Iran en de Iraniërs wel om ze niet als het een of het ander te willen definiëren, maar in plaats daarvan te bekijken hoe zij vanuit hun ervaringen en hun perceptie van deze geschiedenis geprobeerd hebben een pad uit te stippelen door dat dubbelzinnige en vaak bevochten middengebied. Dit Elementaire Deeltje moet daarom in de eerste plaats niet gelezen worden als een 'geschiedenis' van de Iraniërs, maar als een manier waarop het Iraanse heden zijn verleden verbeeldt, en daarmee een zeer kosmopolitische, alomvattende en dikwijls ook tegenstrijdige identiteit samenstelt.